

A KÖTELEZETHEZ KÖTŐDŐ KÖRÜLMÉNYEK VÁLTOZÁSÁNAK SZERZŐDÉSSZÜNTETŐ HATÁSA¹

MISKOLCZI BODNÁR PÉTER
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Absztrakt

Minden tartós szerződés ki van téve a körülmények alakulásának. A szerző áttekinti a Ptk.-ban szabályozott szerződéstípusokat. Összegyűjti a kötelezett oldalán felmerülő olyan változásokat, amelyek következményeit nem feltétlenül neki kell viselni. Ezek a változások a szerződés megszüntetésére vezethetnek, vagy a kötelezett erre irányuló nyilatkozata folytán, vagy bírói döntés eredményeképpen. A szerző kritikusan vizsgálja a jogszabályi feltételeket, és úgy látja, hogy a szabályozás nem következetes a teljesítés megtagadása és a szerződés felmondása tekintetében.

Kulcsszavak: a körülmények változása, a teljesítés megtagadása, felmondás, kötelezett, a szerződés megszüntetése a bíróság által

CONTRACT TERMINATION EFFECT OF A
CHANGE IN CIRCUMSTANCES RELATED TO THE OBLIGOR

Abstract

All long-term contracts are subject to changing circumstances. The author reviews the types of contracts regulated by the Hungarian Civil Code and brings together those cases where the consequences of changes on the side of one of the contracting parties do not necessarily have to be borne by that party. These changes may lead to the termination of the contract, either as a result of a declaration to that effect by the debtor or as a result of a judicial decision. The author takes a critical look at the legal conditions and considers that the legislation is inconsistent as regards refusal to perform and termination of the contract.

1 This work was supported by Slovak Research and Development Agency under the contract no. APVV-19-0419.

Keywords: change of circumstances, debtor, refusal to perform, termination, termination of the contract by the court

Bevezetés

Azok a körülmények, amelyekre tekintettel a felek megkötötték a szerződést, a teljesítés idejére megváltozhatnak. Lehetséges, hogy a körülmények változásának negatív hatását valamelyik szerződő félnek kell viselnie, vagy a felek közösen megtalálják a megfelelő megoldást (pl. megszüntetik, módosítják a szerződést). Kivételesen a változás jogszabály által elismert hatást gyakorolhat a szerződésekre. Kiindulásként azt a két lehetséges következményt idézzük fel, amely a Ptk. minden szerződéstípusra irányadó közös szabályai között található.

- Számos feltétel együtt állása esetén a bíróság módosíthatja a szerződést.
- A változó körülmények hatására bekövetkezhet a szerződés lehetetlenülése.² „Lehetetlenülésről akkor beszélünk, ha a szerződés megkötését követően következik be olyan ok, amely a szolgáltatás teljesítését lehetlenné teszi.”³ A lehetetlenülés miatt a szerződés megszűnik, és szankció sem sújtja a kötelezettet amiatt, hogy nem teljesít. A régi Ptk. 1993. évi kommentárja szerint „A teljesítés lehetlenné válhat jogi és fizikai okból, de a bírósági gyakorlat az érdekbeli és a gazdasági lehetetlenülést is ismeri.”⁴ A jogi lehetetlenülés szükségképpen külső körülmény, jogszabályváltozás hatására következik be. A teljesítés fizikai lehetetlenülésére is az esetek döntő többségében a kötelezett személyén kívüli okból kerül sor. A kötelezett személyéhez kötődő körülmények közül az ítélezési gyakorlat szerint nem eredményeznek lehetetlenülést a kötelezett pénzügyi, vagy termelési problémái. Érdekbeli lehetetlenülésre hivatkozva a bíróságok – az esetek jelentős részében a háborúk, gazdasági válságok nyomán kialakult hiperinfláció miatt – tették lehetővé azt, hogy a szerződő fél ne teljesítse az eredetileg vállalt, és fizikailag teljesíthető kötelezettségét, ami a körülmények változása miatt méltánytalan lenne számára.

2 2013. évi Ptk. 179. §.

3 OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja III. kötet*. Budapest, Opten, 2014, 440.

4 GELLÉRT György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv Magyarázata*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993, 762.

Tanulmányunk nem ezeket az általános hatású jogintézményeket vizsgálja, hanem azokat a normákat, amelyek egyes szerződések kapcsán tartalmaznak eligazítást arra vonatkozóan, hogy a körülmények változása miként érinti az adott szerződéstípust, mi történik a szerződéssel.

Ezeknek a törvényi jogkövetkezményeknek a csokorba gyűjtése azért is indokolt, mert az adott szerződéstípusra vonatkozó rendelkezések kiegészítik a lehetetlenülés valamennyi szerződéstípus tekintetében irányadó normáit. Az általános szabályok alapján a szerződés törvénytől fogva megszűnik, míg a tanulmányban bemutatásra kerülő normák alapján az egyik szerződő fél jogosulttá válik a jogügylet egyoldalú megszüntetésére, vagy arra, hogy ezt kérje a bíróságtól.

A kötelezett körülményeinek megváltozása alapul szolgálhat a szerződés megszűnésére. Erre elsősorban ingyenes szerződések – haszonkölcsön, szívdességi kölcsön, ajándékozás – körében kerülhet sor, de találunk rá példát visszsterhes szerződés esetén is.

1. Változó körülmények és hatásaik

A jogalkotó fellépését az váltja ki, hogy valamilyen – a törvényben nem részletezett – hatásra a kötelezett helyzete megváltozik. Ez a változás a kötelezett számára hátrányos. Romolhat a kötelezettséget vállaló személy anyagi helyzete, amely körülmény főként az ingyenes jogügyletek esetén teszi indokolttá a változás figyelembevételét. Bekövetkezhet nem pénzügyi jellegű olyan változás is, ami megnehezíti, esetleg indokolatlanná teszi a vállalt kötelezettség teljesítését, a jogviszony fenntartását. A változás azt eredményezi, hogy a kötelezettől nem várható el az, hogy tartsa magát korábbi nyilatkozatához.⁵

A jogalkotó következmények nélkül felmenti a kötelezettet az alól, hogy teljesítse egy olyan ígéretét, amit még korábbi – kedvezőbb – helyzetében tett. Akár arra is lehetőség nyílik, hogy a korábbi nyilatkozat alapján átadott dolgot, átutalt összeget, vagy annak egy részét a kötelezett visszakérje.

A lépés megtételére sor kerülhet egyrészt a dolog (pénz) átadása-átvétele előtt (teljesítés megtagadása), másrészt azt követően, hogy a szerződés közvetett tárgya a másik szerződő fél birtokába kerül (felmondás).

A körülményekhez kapcsolódó jogkövetkezmény minden esetben a szerződés megszűnése. A szerződés megszűnését eredményező helyzetek két csoportba sorolhatók. Vannak olyan esetek, amikor a bekövetkező változás

5 Kivételesen létezik olyan változás is, amelyre tekintettel a jogosult érdekét is szolgálja a szerződés megszűnése. Ilyen a határozott idejű letéti szerződés megszűnésének az az esete, amikor a letéti dolog őrzése nem biztonságos.

esetén lehetőség nyílik arra, hogy a kötelezett egyoldalú nyilatkozatával a szerződést megszüntesse. Az esetek másik csoportjában a kötelezett nem jogosult egyoldalú nyilatkozatával megszüntetni a szerződést, hanem bírósághoz kell, hogy forduljon ennek érdekében.

1.1. Jogszabályi feltételek, amelyek teljesülése nyomán a kötelezett egyoldalú nyilatkozatával megszüntetheti a jogviszonyt

1.1.1. Ingyenes szerződéseket megszüntető egyoldalú nyilatkozat

a) Haszonkölcsön

Haszonkölcsön szerződés esetében két körülmény is lehetőséget ad a szerződés egyoldalú megszüntetésére a dolog átadása előtt, a második követelmény megvalósulása pedig – a teljesítés megtagadásán túl – a dolog visszakövetelésére is feljogosítja a kötelezettet.

aa) Megtagadhatja a kölcsönadó a szerződés teljesítését akkor, ha a szerződés megkötése után saját⁶ körülményeiben olyan lényeges változás állt be, hogy a szerződés teljesítése tőle nem várható el.⁷ Ebben az esetben a jogszabály kifejezetten előírja azt, hogy a kötelezettet terheli a bizonyítás. A kölcsönadó tehát csak akkor tagadhatja meg a dolog időleges használatának az átengedését, ha bizonyítja egyrészt azt, hogy a körülményeiben bekövetkezett változás lényeges, másrészt, hogy emiatt a szerződés teljesítése tőle nem várható el. Az általános elvárhatósági mérce – adott helyzetben általában elvárható magatartás – helyett a jogalkotó csak a tőle elvárhatóság hiányának bizonyítását várja el a kötelezett részéről a szerződés ingyenes jellegére tekintettel.

ab) Megtagadhatja a kölcsönadó a szerződés teljesítését akkor, ha a szerződés megkötése után olyan körülmények következtek be, amelyek miatt felmondásnak van helye.⁸

ac) A kölcsönadó felmondhatja a szerződést – többek között – akkor, ha a szerződéskötéskor nem ismert oknál fogva szüksége van a dologra.⁹

6 Megjegyezzük, hogy nemcsak a haszonkölcsönbe adó, hanem a kölcsönvevő körülményeiben, sőt a két fél kapcsolatában is bekövetkezhetnek változások, amelyek alapot szolgáltatnak a kölcsönadónak a szerződés felmondására. Ezek a körülmények azonban tanulmányunk vizsgálódási körén kívül esnek.

7 Ptk. 6:357. § (2) bek. első mondat.

8 Ptk. 6:357. § (2) bek. második mondat.

9 Ptk. 6:359. § (4) bek. d) pont.

Amennyiben tehát a szerződés közvetett tárgyának minősülő dologra a kölcsönadónak szüksége van, és ennek oka a szerződés megkötésének idején még nem volt ismert, akkor a kölcsönadó egyrészt – ab) pontban bemutatott módon – megtagadhatja a dolog átadását, ha arra még nem került sor, másrészt visszakérheti a dolgot, ha a szerződésben rögzített kötelezettségét már teljesítette. A jogszabály ebben az esetben nem írja elő, hogy a kötelezettnek kell bizonyítani azt, hogy még a szerződéskötéskor nem ismert oknál fogva van szüksége a dologra. Vita esetén – megítélésem szerint – ezt neki kell hihetővé tenni a bizonyítási teher általános szabályánál fogva, hiszen ő teszi az állítást.

b) Szívességi kölcsön

A saját körülményeiben bekövetkezett lényeges változás miatt a hitelező szívességi kölcsön esetén is megtagadhatja a kölcsönösszeg kifizetését és visszakövetelheti a már kifizetett kölcsönösszeget.¹⁰ Azonos feltételekkel nyílik lehetőség a fizetés megtagadására és az összeg visszakövetelésére. A jogalkotó mindkét esetben csupán a változás lényegességét követeli meg. A Ptk. a szívességi kölcsön kapcsán nem tartalmaz a bizonyítási teherre vonatkozó rendelkezést.¹¹ Más kérdés, hogy vita esetén a jogszabályi feltétel fennállását a kölcsönadónak kell hihetővé tenni mivel ő teszi az állítást.

c) Ajándékozás

Ajándékozás esetén a Ptk. eltérő követelményt támaszt a teljesítés megtagadására és az ajándék visszakövetelésére.

ca) A szerződés teljesítését az ajándékozó megtagadhatja, ha bizonyítja, hogy a szerződés megkötése után saját körülményeiben ... olyan lényeges változás állott be, hogy a szerződés teljesítése tőle nem várható el.¹² A változáson túlmenően az ajándékozónak bizonyítani kell a változás lényegességét és a tőle elvárhatóság hiányát.

cb) A már átadott ajándék visszakövetelésére két esetben van lehetőség.

- Visszakövetelhető az ajándék, ha arra a szerződéskötés után bekövetkezett változások miatt az ajándékozónak létfenntartása érdekében van

10 Ptk. 6:388. §.

11 A szívességi kölcsönre a kölcsönszerződés szabályai irányadók, de a Ptk. a kölcsönre vonatkozóan sem követeli meg azt, hogy a kölcsönadó bizonyítsa a felmondás feltételeit.

12 Ptk. 6:236. §.

szüksége az ajándékra, és az ajándék visszaadása a megajándékozott létfenntartását nem veszélyezteti. Itt is kettős követelményt támaszt a Ptk. Egyrészt szükséges az, hogy a változásra a szerződés megkötését követően kerüljön sor. A szerződéskötés idején már fennálló körülményre akkor sem hivatkozhat az ajándékozó, ha az számára csak a szerződéskötést követően vált ismertté. Az ajándék visszakövetelése kapcsán továbbá vizsgálendő körülmény mindkét érintett létfenntartásának veszélyeztetett volta. Kizárt az ajándék visszakövetelése, ha az ajándékozó létfenntartása nem forog veszélyben. Nem lehet visszakövetelni az ajándék akkor sem, ha ez a megajándékozott létfenntartását veszélyeztetné. A megajándékozott nem köteles az ajándék visszaadására, ha az ajándékozó létfenntartását járadék vagy természetbeni tartás útján megfelelően biztosítja.¹³ A jogalkotó nem említi azt, hogy kit terhel a bizonyítás. Feltehető, hogy az ajándékozó kötelessége bizonyítékkal szolgálni arra, hogy a szerződéskötés után bekövetkezett változások miatt a saját létfenntartása érdekében van szüksége az ajándékra. Ezzel szemben a megajándékozott bizonyíthatja azt, hogy az ő létfenntartása érdekében szüksége van az ajándékra, ennek sikertelensége esetén pedig az ajándék visszaadása helyett felajánlhatja azt, hogy biztosítja az ajándékozó létfenntartását járadék vagy természetbeni tartás útján.

- Visszakövetelhető az ajándék akkor is, ha a szerződő felek számára a szerződéskötéskor ismert olyan feltevés, amelyre figyelemmel az ajándékozó az ajándékot adta, utóbb véglegesen meghiúsult és e nélkül az ajándékozásra nem került volna sor.¹⁴ Ebben az esetben sem szól a jogszabály a bizonyítási teherről. Vélhetően az ajándékozó köteles bizonyítani a feltétel létét, Ptk. szerinti fontosságát, meghiúsulását és azt, hogy a megajándékozott számára ismert volt a feltétel, míg bármelyik körülmény kapcsán a megajándékozott ellenbizonyításának is helye lehet.

Nem követelhető vissza a szokásos mértékű ajándék.¹⁵ Azt a körülményt, hogy az ajándék szokásos mértékűnek tekinthető-e a bíróság dönti el.

13 Ptk. 6:237. § (1) bek.

14 Ptk. 6:237. § (3) bek.

15 Ptk. 6:237. § (5) bek.

1.1.2. A visszterhes szerződést megszüntető nyilatkozat és felmondás

A jogalkotó két időszak tekintetében is deklarálja a határozott idejű¹⁶ letéti szerződés megszüntetésének lehetőségét, egyrészt a szerződéskötés és a dolog átadása között,¹⁷ majd később a letéteményes birtokába került dolog esetén is. Mindkét időszakban két esetkőre van a szerződés megszüntetésének.

a) Az átvétel megtagadása

A dolog átvételét a letéteményes megtagadhatja, ha olyan körülmények következnek be, amelyeknél fogva határozott idejű letéti szerződés esetén a szerződés felmondására lenne jogosult.¹⁸ A letéteményes az átvételt abban a két esetben tagadhatja meg,

- ha a b) pontban részletesen kifejtésre kerülő módon a dolog őrizetét nem foglalkozása körében ellátó letéteményes számára az őrzést nagymértékben megnehezítő körülmény következik be, vagy
- ha a c) pontban bemutatásra kerülő módon a dolog biztonsága veszélybe kerül.

A felmondásra utaló szabályt helyesen értelmezve a dolog átvételének megtagadására akkor kerülhet sor, ha a körülmények a szerződéskötés után, de még a dolog átvétele előtt következnek be.

b) Megszüntethető a határozott idejű szerződés abban az esetben, ha a szerződéskötéskor a letéteményes által nem ismert olyan körülmények következtek be, amelyek a dolog további őrizetét a letéteményes számára nagymértékben megnehezítik.¹⁹ Csak az olyan letéteményes mondhatja fel emiatt a szerződést, aki nem foglalkozása körében látja el a dolog őrizetét. A letéti szerződés felmondásának feltételei részben eltérnek az ingyenes szerződések és az ingyenes egyoldalú jogügyletek megszüntetéséhez szükséges feltételektől.

- Az, hogy a körülmény a szerződéskötéskor ne legyen ismert a kötelezett számára más ügyletek kapcsán is felmerülő feltétel.

16 A határozatlan idejű letéti szerződést a letéteményes tizenöt napi felmondással – feltételek teljesülése nélkül – felmondhatja.

17 A visszterhes letéti szerződés esetén a kötelezett veszi át a letevőtől a dolgot, így a teljesítés megtagadása azt jelenti, hogy nem veszi azt át, a szerződés felmondása nyomán pedig visszaadja az őrzésre nála lévő dolgot a letéteményesnek.

18 6:362. §.

19 Ptk. 6:364. § (4) bek. alapján „A határozott idejű letéti szerződést a letéteményes akkor mondhatja fel, ha (...) a dolog őrizetét nem foglalkozása körében látja el, és a szerződéskötéskor általa nem ismert olyan körülmények következtek be, amelyek a dolog további őrizetét számára nagymértékben megnehezítik.”

- A teljesítés nagymértékű megnehezedésének megkövetelése szoros rokonságban áll a – bevezetőben említett – érdekbeli lehetetlenülés tekintetében a bírói gyakorlat által kialakított feltétellel. Ebben az esetben sem magát a megváltozott körülményt írja le a jogszabály, hanem annak a hatását rögzíti.
- Harmadik feltételként a jogalkotó csak az olyan letéteményest mentesíti a számára terhessé váló teljesítés alól, aki a dolog őrizetét nem foglalkozása körében látja el. A személyi hatálynak ez a korlátozása összefüggésben állhat azzal, hogy a bírói gyakorlatban megjelent az érdekbeli lehetetlenülés szűkítő értelmezése. Nem tekintették a szerződés megszűnését eredményező körülménynek az olyan változást, amely a kötelezett kereskedelmi²⁰, vagy üzleti²¹, vagy ésszerű²² kockázati körébe tartozik, így azt neki kellett volna figyelembe venni a szerződéskötéskor, vagy ha nem tette, akkor a változás következményeit neki kell viselnie.²³ A letétre vonatkozó jogszabály nem tartalmaz

20 „A szerződés megkötésekor a felek nem hagyhatják figyelmen kívül a gazdasági tényezők és a piaci viszonyok kisebb-nagyobb mérvű változásának a lehetőségét. Ezt a kereskedelmi kockázatot viselniük kell. Nem állapítható meg tehát a teljesítés lehetetlenülése amiatt, mert az állati termékek ára kisebb mértékben csökkent, ugyanakkor a táptakarmány ára nem jelentősen ugyan, de emelkedett (LB Pf. I. 20 793/1972.)” Az ítéletet idézi GELLÉRT i.m. 763. „A szerződés megkötésekor a felek nem hagyhatják figyelmen kívül a piaci viszonyok változásának lehetőségét, ezért az ebből eredő kereskedelmi kockázatot viselniük kell. Így a kereskedelmi kockázatnak minősülő körülmények esetén nem állapítható meg érdekbeli lehetetlenülés (BDT 1366/2006.)” Az ítéletet idézi OSZTOVITS i.m. 441.

21 „A bírói gyakorlatban alakult ki az érdekbeli lehetetlenülés kategóriája, melybe azok az esetek tartoznak, amikor a szerződés megkötését követően olyan súlyú és nagyságrendű változás következik be az egyéni, vagy piaci-gazdasági körülményekben, amelyek jelentősen meghaladják az üzleti kockázat szokásos mértékét, és amelyek még kellő gondosság tanúsítása mellett sem voltak előre láthatóak (BH1985.101., BH1986.498., BDT2006.1366.)” [CSEHI Zoltán (főszerk.) - BODZÁSI Balázs - TÓKEY Balázs (szerk.): 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2021, 1644. (A szerződésszegésről szóló fejezetet Bársony Eszter írta.)]. A Bíróság arra hivatkozva utasította el a keresetet, hogy a változások a felperes üzleti kockázatába tartoztak (BH 1996. 586., BH2013. 275.).

22 Az ésszerű kockázat felperes általi viselésének kötelezettségét mondta ki a bíróság a BH1985. 470. és a BH2005. 347. sz. ügyekben.

23 Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a valamelyik fél által viselendő, különböző elnevezésekkel – kereskedelmi/üzleti/ésszerű – jelölt kockázathoz hasonló fogalom említése már az 1928. évi magánjogi törvényjavaslatban (Mtj.) is szerepelt a kötelezett mentesítését vagy a szerződés módosítását a bíró számára lehetővé tevő körülmények között. Az Mtj. csak bizonyos feltételek együttes bekövetkezése esetén tette lehetővé azt, hogy a bíró

szűkítést az érdekkörök tekintetében, de a „hivatásos” letétkezelők felmondási jogának teljes kizárása még a kockázati körbe tartozó körülmények miatti felmondás kizárásánál is erőteljesebb korlátozás. A letétre vonatkozó speciális szabály alapján a letéteményes szűkebb körben mondhatja fel a szerződést, mint ahogy a bíróság a szerződés lehetetlenülésére vonatkozó általános szabály alapján megállapítani jogosult a szerződés érdekbeli lehetetlenülését.

- c) A határozott idejű letéti szerződés kötelezettje a szerződést akkor is felmondhatja, ha a dolog biztonsága veszélyben van.²⁴

1.2. A szerződés megszüntetésének igénylése a bíróságtól a kötelezett körülményeinek változása miatt

A kötelezett keresetet nyújthat be a szerződés megszüntetése érdekében. A bíróság akkor szünteti meg a szerződést, ha a Ptk.-ban rögzített feltételek fennállnak a körülményeinek változása kapcsán.

a) Ingyenes tartási szerződés

A tartási szerződések esetén a szerződés megszüntetését megelőzi annak vizsgálata, hogy a jogviszony életjáradéki szerződésként fenntartható-e. A tartásra kötelezett csak akkor kezdeményezheti a szerződés megszüntetését, ha a körülmények változása miatt nem csak a szerződés természetbeni teljesítése, hanem életjáradéki szerződéssé átalakítását követően a rendszeres pénzfizetés is túlságosan nagy megterheléssel járna rá nézve. Az 1.1. pontban bemutatott szerződésektől eltérően a tartásra kötelezett nem élhet felmondási joggal, hanem a bíróságtól kérheti a szerződés megszüntetését.

beavatkozzon a felek szerződéses viszonyába. A szerződési kockázat, mint az érdekbeli – akkori terminológia szerint gazdasági – lehetetlenülést szűkítő körülmény jelent meg. Az Mtj. csak több feltétel egyidejű fennállása esetén hatalmazta fel a bírót arra, hogy körülmények változására tekintettel felmentse az egyik felet kötelezettségének teljesítése alóli. Kiinduló feltétel volt a szerződéskötés után az általános gazdasági viszonyok olyan mélyreható változása, amely a szokásos szerződési kockázatokat jelentősen meghaladta, és amely változással a felek okszerűen előre nem számolhattak. A bíró nem avatkozhatott be a felek jogviszonyába az általános gazdasági viszonyok olyan változása miatt, amely a szokásos szerződési kockázatokat körébe tartozott, vagy azokat meghaladta ugyan, de a különbség nem volt jelentős.

24 Ptk. 6:364. § (4) bek. első mondat.

Az ingyenes tartási szerződésre vonatkozó jogszabály nem a – hasonló esetekben alkalmazott – tőle elvárhatóság hiányát rögzíti, hanem a „túlságosan nagy megterheléssel járna” fordulatot alkalmazza. A Ptk. a körülmények kapcsán kiemeli egyrészt azt, hogy a változásnak a szerződéskötés után kell bekövetkeznie és kifejezetten a kötelezett vagyoni körülményeit kell érintenie.²⁵ A törvény nem szól a bizonyítási teherről.

1.3. Rokon jogintézmények

Hatályos jogunk ismer két olyan ingyenes egyoldalú jogügyletet, amelyeket a kötelezett egyoldalú jognyilatkozattal megszüntethet. Ennyiben az ebben a pontban említésre kerülő jogintézmények az 1.1. pontban írt szerződések megszüntetésével állnak rokonságban. Egyoldalú ügyletek esetén a jogszabály nem a szerződés felmondását, hanem a nyilatkozat visszavonását teszi lehetővé. A Ptk. a visszavonáshoz is – bizonyos esetekben – feltételek megvalósulását várja el, de nem nevesíti a körülmények változását és ehhez nem kapcsol további feltételt. Valószínűsíthető azonban, hogy a korábban ingyenesen vállalt kötelezettség visszavonásának hátterében is a körülmények változása áll.

a) Díjkitűzés²⁶

Díjkitűzés kapcsán a Ptk. megkülönbözteti az egyoldalú ügylet érvénytelenségét és relatív hatálytalanságát.

A díjkitűzés visszavonása akkor érvényes, ha a díjkitűző a visszavonás jogát kifejezetten fenntartotta, és a visszavonás legalább ugyanolyan nyilvánosan történt, mint a díjkitűzés.²⁷

A díjkitűzés visszavonása a teljesítmény vagy az eredmény létrehozójával szemben hatálytalan, ha a visszavonásra²⁸ a teljesítmény vagy az eredmény megvalósulását követően kerül sor.

25 Ha a szerződés teljesítése vagy életjáradéki szerződéssé módosítása a szerződéskötés után megváltozott vagyoni körülményeinél fogva a tartásra kötelezettre nézve túlságosan nagy megterheléssel járna, a tartásra kötelezett kérheti a bíróságtól a szerződés megszüntetését. [Ptk. 6:496. § (4) bek.]

26 Ptk. 6:588. § (1) Ha valaki meghatározott teljesítmény vagy eredmény létrehozójának nyilvánosan díjat ígér, a díjat köteles kiszolgáltatni annak, aki a teljesítményt vagy eredményt először létrehozza. E kötelezettség akkor is terheli, ha a teljesítményt vagy eredményt a díjkitűzésre tekintet nélkül hozták létre.

27 Ptk. 6:588. § (3) bek. első mondat.

28 Ptk. 6:588. § (3) bek. második mondat.

A törvény sem az érvényesség, sem a hatályosság kapcsán nem szól a bizonyítási teherről.

b) Kötelezettségvállalás közérdekű célra

A Ptk. kétféle szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalást szabályoz, és ezek visszavonási lehetősége is különbözik, de létezik mindkét esetre vonatkozó közös szabály.

- aa) Közös szabály. A kötelezettségvállalás visszavonása esetén a már teljesített szolgáltatás visszakövetelésének nincs helye.²⁹ A törvény nem szól a bizonyítási teherről.
- ab) Egyszeri szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalás. Az egyszeri szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalást érvényesen a teljesítés előtt lehet visszavonni, ha a kötelezettség elvállalása után a kötelezett körülményeiben olyan lényeges változás állott be, hogy a kötelezettségvállalás teljesítése többé el nem várható.³⁰ A bizonyítási teherről a Ptk. nem szól, de vélhetően mind a körülmények változásának a lényeges voltát, mind az elvárhatóság hiányát a kötelezettnek kell bizonyítani.
- ac) Határozatlan időre szóló, rendszeres szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalás. A határozatlan időre szóló, rendszeres szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalást a kötelezett bármikor visszavonhatja,³¹ de ez csak a visszavonást követő időszakra vonatkozóan szünteti meg a kötelezettséget, nincs visszaható hatálya a közös szabályra tekintettel.

2. Két időszak jelentősége a jogviszonyszüntetés tekintetében

Mind az 1.2. pontban bemutatott szerződések, mind az 1.3. pontban bemutatott egyoldalú jogügyletek tekintetében eltérőek a következmények attól függően, hogy a jogviszony melyik stádiumában tart. A szerződések tekintetében a dolog kötelezett által történő átadása, az egyoldalú nyilatkozatok tekintetében a felhívás alapján történő teljesítés jelent vízvázasztót.

- a) Az 1.2. pontban bemutatott szerződések körében a szerződés megszüntetésére vezető nyilatkozat megtételére sor kerülhet a dolog ill. pénz átadását megelőzően, vagy azt követően. Első esetben a kötelezett megtagadhatja a szerződésben vállalt kötelezettsége teljesítését. Második

29 Ptk. 6:591. § (3) bek.

30 Ptk. 6:591. § (1) bek.

31 Ptk. 6:591. § (2) bek.

esetben visszakövetelheti a szerződésben foglaltaknak megfelelően általa korábban átadott dolgot, pénzt.³²

- b) Az 1.3. pontban bemutatott egyoldalú nyilatkozatok tekintetében annak van szerepe, hogy a díjkitűzésben, vagy a kötelezettségvállalásban a kötelezett által tett felhívás alapján valaki teljesít-e a követelményeknek megfelelően, létrehozza-e az elvárt teljesítményt vagy eredményt (díjkitűzés), vagy a szolgáltatást (kötelezettségvállalás). Ilyen teljesítés után nincs lehetőség a kötelezettségvállalás visszavonására, és a határozatlan időre szóló, rendszeres szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalás esetén csak a visszavonást követő időszakra vonatkozhat a visszavonás, annak nincs visszaható hatálya.

3. A teljesítés megtagadása és a felmondás

3.1. A teljesítés megtagadásának és a felmondásnak (az átadott dolog vagy pénz visszakövetelésének) az esetei

A tanulmányban bemutatott szerződések nagy részében a dolog, vagy az összeg átadásának megtagadását lehetővé tevő esetek azonosak azokkal az esetekkel, amikor a kötelezett visszakövetelheti a dolgot vagy az összeget (haszonkölcsön, szívességi kölcsön, határozott idejű letéti szerződés).

Lehetséges, hogy a teljesítés megtagadásának több esete van, mint a visszakövetelésnek (haszonkölcsön). Haszonkölcsön szerződés esetében két körülmény is lehetőséget ad a szerződés egyoldalú megszüntetésére a dolog átadása előtt, és csak egy körülmény esetén nyílik lehetőség a dolog visszakövetelésére. Átfedés van azonban az esetek között, tehát van olyan körülmény, amely mindkét lépés megtételére feljogosítja a kötelezettet.

Lehetséges, hogy a visszakövetelésnek több esete van, mint a teljesítés megtagadásának (ajándékozás). Az átadás és a visszakövetelés esetei teljesen különböznek, nincs átfedés az esetek között.

3.2. A teljesítés megtagadásának és a felmondásnak (az átadott dolog vagy pénz visszakövetelésének) a feltételei azonos esetben

A tanulmányban bemutatott szerződések nagy részében olyan esetben, amikor a teljesítés megtagadására és a visszakövetelésre is lehetőség nyílik,

32 Letéti szerződés esetén megtagadhatja a dolog átvételét, ill. visszaadhatja az őrizetébe került dolgot.

a kötelezett a dolog, vagy az összeg átadását azonos feltételek bekövetkezése esetén tagadhatja meg, mint ahogy azokat visszakövetelheti (haszonkölcsön³³, szívességi kölcsön³⁴, határozott idejű letéti szerződés³⁵).

Érthető lenne, ha a jogalkotó a már átadott dolog, pénz visszaköveteléshez több feltétel teljesülését várná el, arra tekintettel, hogy ilyenkor tekintetbe kell venni a jogosult helyzetét is, aki számára a visszakövetelés hátrányosabb lehet, mintha nem is kapott volna semmit. A jogosult védelmének szempontja azonban csak ajándékozás esetén jelenik meg, ahol az ajándék visszakövetelésére más esetekben kerülhet sor, mint az ajándékátadás megtagadásához. A visszakövetelés egyik esete tekintettel van a megajándékozott helyzetére.

4. A feltételek áttekintése

4.1. Rokon jellegű feltételek

Az 1.1. és 1.2. pontokban felsorolt esetekben a jogalkotó a szerződéstípusok meglehetősen széles körét illetően veszi figyelembe a teljesítés elnehezülését. A körülmények kötelezettre nézve hátrányos megváltozása önmagában nem eredményez jogváltozást, csak akkor, ha az egyes szerződéstípusokban elvárt további feltétel, vagy feltételek is bekövetkeznek. Három olyan feltételt találunk, amely több szerződéstípus tekintetében is jogalkotói elvárásnak minősül:

- a) a változás a szerződéskötéskor nem látható előre (haszonkölcsön, letét), vagy a szerződéskötés után következik be (ingyenes tartási szerződés),
- b) a változás lényeges (haszonkölcsön, szívességi kölcsön, ajándékozás, egyszeri szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalás)
- c) az, hogy a teljesítés a kötelezettől nem elvárható (haszonkölcsön, ajándékozás, egyszeri szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalás), nagymér-

33 Haszonkölcsön esetén a kölcsönadó egyrészt megtagadhatja a dolog átadását, ha arra még nem került sor, másrészt visszakérheti a dolgot, ha a szerződésben rögzített kötelezettségét már teljesítette. Mindkét lépésnek azonosak a feltételei, nevezetesen, hogy a szerződés közvetett tárgyának minősülő dologra a kölcsönadónak szüksége van, és ennek oka a szerződés megkötésének idején még nem volt ismert.

34 Szívességi kölcsön esetén is azonos feltételekkel nyílik lehetőség a fizetés megtagadására és az összeg visszakövetelésére. A jogalkotó mindkét esetben csupán a változás lényegességét követeli meg.

35 Határozott idejű letéti szerződés esetén is ugyanazoknak a követelményeknek kell megvalósulni mind a teljesítés megtagadásához, mind a felmondáshoz. A Ptk.-nak a 6:362. § a szerint a dolog átvételének megtagadása kapcsán a felmondás - Ptk. 6:364. § (4) bekezdésében írt – feltételeire utal.

tékben megnehezül (letét), vagy túlságosan nagy megterheléssel járna a kötelezett számára (ingyenes tartási szerződés).

A b) és c) pontban írt feltételek – a szívességi kölcsön kivételével – egymáshoz kapcsolódóan szerepelnek.

4.2. Az esetek és követelmények száma

Meglehetősen nagy a szórás a szerződés megszüntetésére okot adó esetek és a jogi követelmények számát illetően:

- haszonkölcsön és az ajándékozás esetén kétféle lehetőséget is biztosít a jogszabály:
 - haszonkölcsön esetén a dolog átadása tagadható meg két okból, nem csupán a tipikusnak tekinthető két feltétel – olyan lényeges változás, amely miatt nem várható el a szerződés teljesítése – együtt állása esetén, hanem akkor is, ha a szerződéskötéskor nem ismert oknál fogva a kölcsönadónak szüksége van a dologra,
 - ajándékozás esetén az átadott ajándék visszakövetelésének van két esetköre és – az 1.1.1. cb) pontban bemutatott módon – több további feltétele.
- az ingyenes tartási szerződés esetén a jogszabály csak azt követeli meg a jogviszony megszüntetéséhez, hogy a körülmények változása a szerződéskötés után következzen be.

Az 1.3. pontban írt egyoldalú jogügyletekben vállalt kötelezettségek visszavonása még egyszerűbb. Szigorúan véve a körülmények változását sem nevesíti a jogszabály, de vélhetően ez motiválhatja a kötelezettet. A visszavonáshoz a kötelezett erre irányuló elhatározásán túl nem szükséges semmilyen feltétel (határozatlan időre szóló, rendszeres szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalás esetén), vagy elegendő a kötelezett korábbi magatartása (a díjkitűzés visszavonása akkor érvényes, ha a díjkitűző a visszavonás jogát kifejezetten fenntartotta, és a visszavonás legalább ugyanolyan nyilvánosan történt, mint a díjkitűzés).

5. Jogkövetkezmények

A jogszabályi feltételek együtt állása esetén a jogalkotó lehetővé teszi azt, hogy a körülmények változása által sújtott kötelezett úgy mentesüljön az általa vállalt kötelezettség teljesítése alól, hogy emiatt nem kell számára hátrányos következményektől tartania. Jellemzően saját nyilatkozatával

szünteti meg a szerződést a kötelezett, de találunk arra is példát, hogy a szerződés megszüntetése érdekében bírósághoz kell fordulni (ingyenes tartási szerződés). Megítélésem szerint indokolt a különbségtétel, mert az ingyenes tartási szerződés megszüntetése előtt meg kell vizsgálni annak a lehetőségét, hogy a jogviszony életjáradéki szerződésként fenntartható-e. Mivel ennek vizsgálata bírói tevékenységet igényel, ezért célszerű az, hogy az életjáradéki szerződéssé átalakítás sikertelensége esetén a szerződés megszüntetéséről hozandó döntés is a bíróság hatáskörébe tartozzon.

A tanulmányban bemutatott esetek kiegészítik a lehetetlenülés – törvényi szinten nem deklarált, csak a bírói gyakorlat által kialakított – egyik általános esetét, az érdekbeli lehetetlenülést. A körülmények változása miatt kialakuló hasonló helyzetekben tehát sokféle lehetőség áll fenn a jogviszony megszüntetésére. Lehet hivatkozni arra, hogy a törvény szünteti meg a szerződést érdekbeli lehetetlenülés címén, a kötelezett felmondással megszüntetheti a szerződést, vagy nyilatkozatát visszavonva szünteti meg az egyoldalú jogügyletet, és végzetül arra is lehetőség nyílik – igaz csak egy szerződéstípus kapcsán – hogy a szerződés megszüntetése érdekében a kötelezett bírósághoz forduljon.

6. Jogalkotói következetlenségek

6.1. A visszavonás hatálytalansága vagy tilalma

A díjkitűzés visszavonása a teljesítmény vagy az eredmény létrehozójával szemben hatálytalan, ha a visszavonásra³⁶ a teljesítmény vagy az eredmény megvalósulását követően kerül sor.

A kötelezettségvállalás közérdekű célra elnevezésű egyoldalú jogügylet kapcsán a Ptk. szerint a kötelezettségvállalás visszavonása esetén a már teljesített szolgáltatás visszakövetelésének nincs helye.³⁷

A díjkitűzés visszavonását hatálytalannak nyilvánítja a Ptk., míg a kötelezettségvállalás közérdekű célra elnevezésű ügylet kapcsán a visszavonás hatályos, csak a már teljesített szolgáltatás visszakövetelésének nincs helye. Mindkét megoldás jogszerű, de a díjkitűzés és a kötelezettségvállalás közötti csekély különbséggel – véleményem szerint – nem magyarázható az, hogy az azonos célt a jogalkotó eltérő jogintézmények alkalmazásával éri el. Ugyanazt a hatást a jogalkotó kétféle módon éri el, anélkül, hogy a különbségtétel valamilyen célt szolgálna.

36 Ptk. 6:588. § (3) bek. második mondat.

37 Ptk. 6:591. § (3) bek.

6.2. A feltételek következetlensége

6.2.1. A szokásos mértékű ajándék sorsa

Indokolatlan eltérésnek tartom, hogy a szokásos mértékű ajándék visszakövetelésének nincs helye³⁸, de az ilyen ajándéokra kötött szerződés teljesítése megtagadható.³⁹

6.2.2. Ingyenes tartási szerződés megszüntetésének indokolatlan korlátozása

Az ingyenes tartási szerződés esetén a kötelezett felmondásához a jogszabály két olyan elvárást is támaszt, amelyek indokoltsága megkérdőjelezhető.

- a) A Ptk. megköveteli a jogviszony megszüntetéséhez, hogy a körülmények változása a szerződéskötés után következzen be. Ezt a feltételt a többi szerződéstípus kapcsán nem is említi a jogalkotó. Álláspontom szerint a feltétel említése fölösleges, annyira magától értetődő azt, hogy a jogviszony megszüntetését nem lehet egy olyan körülményre alapozni, amely már a szerződéskötés idején is fennállt, mert az nem minősül a körülmények változásának.
- b) A változásnak a Ptk. szerint kifejezetten a kötelezett vagyoni körülményeit kell érintenie.⁴⁰ „A Javaslat – átvéve a Ptk.-ban megfogalmazott rendelkezéseket – a jogosult mellett a kötelezettet is védelemben részesíti. Ha a kötelezett szolgáltatásával szemben nincsen ellenszolgáltatás, indokolt, hogy anyagi körülményei jelentős romlása esetén – a *clausula rebus sic stantibus* e körben is sajátosan érvényesülő szabályának megfelelően – kérhesse a szerződés megszüntetését”⁴¹ A vagyoni körülményeken túlmenően a tartásra kötelezett egészségi állapotát érintő kedvezőtlen változást is indokolt figyelembe venni, mivel a természetbeni tartás igényli az eltartott felkeresését látogatás, ápolás érdekében. Az ebben a körben bekövetkező változások figyelembe vételére nagy valószínűséggel lehetőséget ad az életjáradéki szerződéssé átalakítás. Véleményem szerint a kötelezettnek a szerződés megszüntetésére irányuló igényét – a vagyoni körülmények Ptk.-ban említett változásán túl - a felek közötti

38 Ptk. 6:237. § (5) bek.

39 Ptk. 6:236. § bek.

40 Ha a szerződés teljesítése vagy életjáradéki szerződéssé módosítása a szerződéskötés után megváltozott vagyoni körülményeinél fogva a tartásra kötelezettre nézve túlságosan nagy megterheléssel járna, a tartásra kötelezett kérheti a bíróságtól a szerződés megszüntetését. [Ptk. 6:496. § (4) bek.]

41 Szakértői javaslat 1075.

viszony megromlása is indokolja, különösen, ha az eltartott magatartása, viselkedése indította el a kapcsolat megromlását. Megjegyzendő, hogy az ajándék visszakövetelésére lehetőség nyílik súlyos jogsértés esetén, sőt ott a jogalkotó még a jogosulttal együtt élő hozzátartozójának magatartását is figyelembe veszi.⁴² Érdemes lenne az ingyenes szerződések megszüntetési feltételeit egységesen szabályozni.

- c) A díjkitűzés visszavonása akkor érvényes, ha a díjkitűző a visszavonás jogát kifejezetten fenntartotta, és a visszavonás legalább ugyanolyan nyilvánosan történt, mint a díjkitűzés.⁴³ A kötelezettségvállalás közérdekű célra elnevezésű egyoldalú jogügylet kapcsán a Ptk. nem tartalmaz hasonló feltételt.

6.3. Bizonyítási teher

A tanulmányban említett szerződések és egyoldalú jogügyletek megszüntetéséhez megkövetelt feltételek fennállásának bizonyítását illetően indoklatlannak tűnik az, hogy a Ptk.

- bizonyos szerződések esetén megköveteli azt, hogy a kötelezett bizonyítsa a törvényben rögzített követelmények fennállását⁴⁴, más jogügyletek esetén nem követeli meg ezt, noha e szerződések kapcsán is olyan körülményeket⁴⁵ ír elő, amelyek a többi szerződés kapcsán feltételnek minősülnek,
- a haszonkölcsön szerződés és ajándékozás tekintetében is csak a teljesítés megtagadásához megkövetelt feltételek kapcsán szól a bizonyítási teherről, a visszakövetelés tekintetében nem.

7. Összegzés

A magyar jogirodalmat kevésbé foglalkoztatja az a téma, hogy a körülmények szerződéskötés utáni változása milyen hatást gyakorol a szerződésre. A *clausula rebus sic stantibus* egyedül a bírói szerződésmódosítás kapcsán kapott figyelmet⁴⁶ annak köszönhetően, hogy a Ptk. megduplázta a feltételek

42 Ptk.6:237. § (2) bek.

43 Ptk. 6:588. § (3) bek. első mondat.

44 A Ptk. csak a haszonkölcsön szerződés és ajándékozás esetében tartalmaz rendelkezést, a többi jogügylet kapcsán nem.

45 A körülményekben bekövetkezett változás lényegessége, továbbá, hogy emiatt a szerződés teljesítése a kölcsönadótól, illetve az ajándékozótól nem várható el.

46 JUHÁSZ Ágnes: *A szerződésmódosítás kérdésköre a magyar polgári jogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019.

számát. Az érdekbeli lehetetlenülés háttérbe szorulni látszik, a kommentárok is alig említik. Indokolatlanul mellőzött annak a kérdésnek az összehasonlító vizsgálata is, hogy a körülmények változása milyen hatást gyakorol az egyes szerződéstípusokra, noha ebben a körben már a régi Ptk. is számos rendelkezést tartalmazott, amelyek hatályos jogunkban tovább élnek.

Tanulmányunk többféle jogügylet kapcsán vizsgálta azt, hogy a kötelezett körülményeinek változása milyen esetekben és milyen feltételek bekövetkezte esetén vezet a jogviszony megszűnésére. Néhány ingyenes és egy visszerhes szerződés, valamint két ingyenes egyoldalú jogügylet összevetése alapján a szerző megállapíthatónak látja azt, hogy a jogalkotó nem vetette össze szisztematikusan ezeket a helyzeteket.

Egyrészt nincs nyoma olyan törekvésnek, hogy a törvény ugyanolyan helyzetekben konzekvensen ugyanolyan megoldásokat alkalmazzon. Így különbségek figyelhetők meg a jogi lépést kiváltó esetek számában, tartalmában, a jogszabály által megkövetelt feltételek körében, azok megfogalmazásában, az azonos célra alkalmazott eltérő jogintézmények között, és a bizonyítási teher szabályozásában.

Másrészt a jogalkotó nem mindig tesz különbséget eltérő helyzetek között. Indokolt lenne, ha a jogalkotó a már átadott dolog, pénz visszaköveteléshez több feltétel teljesülését várná el, mint az átadás megtagadásához. A már átadott dolog, pénz visszakövetelése során ugyanis tekintetbe kell venni a jogosult helyzetét is, aki számára a visszakövetelés hátrányosabb lehet, mintha nem is kapott volna semmit. A körülmények változása olyan helyzet, ahol fokozottan indokolt mindkét fél változó helyzetének a figyelembevételére. Ennek ellenére egyedül az ajándékozásnál tapasztalható az, hogy az ajándék visszakövetelésének egyik esetében a létfenntartási szükségletek tekintetbe vételét a jogalkotó mindkét szerződő fél kapcsán előírja. Miközben a Ptk. kodifikáció a bírói szerződésmódosítás kapcsán a *pacta sunt servanda* tételt erősíti és kidomborítja a privát autonómia fontosságát, az tanulmányban szereplő jogügyletekben a változatlan jogi szabályozás honorálja a kötelezett körülményeinek kedvezőtlen változását. Vizsgálandónak tartjuk, hogy a jogügyletek ingyenessége minden esetben indokolja-e azt, hogy a jogalkotó kevesebb figyelmet fordít a jogosultak helyzetére.